

Joanna Matyasik

orcid: 0000-0003-4941-6923

matyasik@wp.pl

Kazimierz Hoffman – poeta pamiętany

Abstrakt

Artykuł pokazuje proces popularyzacji postaci i twórczości Kazimierza Hoffmana, kultywowanie jego pamięci i propagowanie spuścizny. Poeta, mimo że tworzył poezję trudną w odbiorze, jest coraz bardziej znany ogółowi społeczeństwa. Przyczyniły się do tego liczne inicjatywy kulturalne, podejmowane głównie przez Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury. Placówka posiada prawa autorskie do całej spuścizny literackiej, dzięki czemu wydała już dwie publikacje po śmierci poety, tj. zbiór wierszy *gaśniemy w magii* oraz *Dziennik*, a także uruchomiła serwis internetowy poświęcony jego życiu i twórczości, za pomocą którego prezentuje m.in. pamiątki piśmiennicze po zmarłym (listy, dyplomy, fotografie). KPCK zainicjowało również Ogólnopolski Konkurs Poetycki im. Kazimierza Hoffmana „KOS”, a w sali wystawowo-wykładowej o nazwie Salon Hoffman organizuje wiele wydarzeń z szeroko pojętej kultury. Przewiduje się dalszą aktywność prowadzącą do upamiętniania tego bydgoskiego twórcy, a także literatury w ogóle. W planach pozostaje m.in. założenie towarzystwa budowy pomnika, którego celem ma być zbiórka funduszy na zbudowanie monumentu poety.

słowa kluczowe: Kazimierz Hoffman, poezja, Bydgoszcz, Kujawsko-Pomorskie Centrum Kultury, pamięć, promocja

Kazimierz Hoffman – a poet remembered

Abstract

The article shows the process of popularization of Kazimierz Hoffman and his work, celebration of his life and promotion of his heritage. The poet, despite the fact that he wrote difficult poetry, is more popular than ever. It has been achieved thanks to numerous cultural initiatives undertaken primarily by the Kujawsko-Pomorskie Culture Centrum (Polish abbrev. KPCK). This institution has all copyrights to the poet's literary heritage, thus it has already released two publications after his death, including a collection of poems *gaśniemy w magii* (*we disappear in magic*) and *Dziennik* (*Diary*). It also launched a website dedicated to his life and work, using it to present memorabilia and writings of the late poet (letters, diplomas, photographs). KPCK also initiated Kazimierz Hoffman "KOS" National Poetry Competition, and in a display-lecture room named "Salon Hoffman" it organizes many events in the wide spectrum of culture. In the future there will be more activities to commemorate this Bydgoszcz writer and literature in general. Plans include formation of an association for the erection of a monument dedicated to the poet, which will be involved in fundraising for this purpose.

keywords: Kazimierz Hoffman, poetry, Bydgoszcz, Kujawsko-Pomorskie Culture Centrum, memory, promotion

Kazimierz Hoffman to jeden z najwybitniejszych poetów bydgoskich. Jego twórczość nie jest jednak przeznaczona dla ogółu, co nie znaczy, że nazwisko poety jest ogółowi nieznane. Na poparcie pierwszej części zdania przytoczymy poniżej kilka opinii znawców literatury, o drugiej niech świadczy niniejszy tekst. „Poezja Hoffmana jest skomplikowana pod względem formalnym, ale również pod względem intelektualnym. W pewnym sensie autor onieśmiela czytelnika erudycją, zwłaszcza w zakresie filozofii. Jest trudna w odbiorze, ciemna, by nie powiedzieć hermetyczna, ale zarazem fascynująca i intrygująca”¹. Tak styl pisarski Kazimierza Hoffmana opisał Janusz Drzewucki, wieloletni redaktor działu poezji miesięcznika „Twórczość”. Z kolei bydgoski pisarz Grzegorz Kalinowski

¹ J. Drzewucki, *Tak Kazimierza Hoffmana*, [w:] *Niewysychające nigdy źródło. Wspomnienia o Kazimierzu Hoffmanie*, wstęp i red. J. Jakubowski, Bydgoszcz 2010, s. 54–63.

uznał go za tzw. poetę osobnego: „Faktem jest, że jest to poeta, który jak twierdzą znawcy, nie miał w literaturze polskiej swojego poprzednika. Nikt tak wcześniej przed Hoffmanem nie pisał. I faktem jest również to, że dzisiaj nikt nie podejmuje stylistyki Hoffmana, nikt go nie naśladuje”². Według badacza literatury Ryszarda Mielhorskiego, Hoffman był poetą skrytym, czytelnik miał do niego „ograniczony dostęp”. Sama osoba twórcy, który nie działał aktywnie w życiu literackim, unikał spotkań autorskich, niechętnie udzielał wywiadów i nie zabiegał o recenzję swoich utworów, znajdowała się niejako w cieniu jego dzieł³. Początkowo jego wiersze nie znajdowały zrozumienia, dlatego nie cieszyły się większym uznaniem. Przełomem okazał się esej Artura Sandauera, który zwrócił uwagę na poetę „mało dotąd zauważanego, jako że niezbyt komunikatywnego i co gorsza bydgoskiego”, doceniając dialogową złożoność tekstów oraz prawidłowo interpretując poszczególne wiersze⁴. Niniejszy tekst nie ma na celu stworzenia biogramu ani tym bardziej analizy utworów Kazimierza Hoffmana. Dążeniem autorki jest ukazanie procesu popularyzacji postaci i twórczości poety, kultywowanie jego pamięci i propagowanie spuścizny, a także dążenie do nadania Hoffmanowi niekwestionowanego tytułu najwybitniejszego poety bydgoskiego. Mimo to niezbędne wydaje się przypomnienie najważniejszych faktów z życia i pracy pisarskiej naszego bohatera.

J. Gummer

Fotografia Kazimierza Hoffmana, Archiwum Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury w Bydgoszczy

Kazimierz Hoffman urodził się 5 czerwca 1927 r. w Grudziądzu. W literaturze przedmiotu, a nawet w biogramach umieszczonych na niektórych tomikach wierszy, podawany jest błędny rok narodzin jako 1928⁵. Co ciekawe, poeta nigdy nie skorygował pomyłki, skoro konsekwentnie pojawiała się ona przy okazji

Kazimierz Hoffman urodził się 5 czerwca 1927 r. w Grudziądzu. W literaturze przedmiotu, a nawet w biogramach umieszczonych na niektórych tomikach wierszy, podawany jest błędny rok narodzin jako 1928⁵. Co ciekawe, poeta nigdy nie skorygował pomyłki, skoro konsekwentnie pojawiała się ona przy okazji

² G. Kalinowski, Wspomnienie o Hoffmanie, <http://hoffman.kpck.pl/audio-wideo> [dostęp: 14.06.2022]

³ Archiwum Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury w Bydgoszczy (dalej: ArKPCK), bez sygnatury, R. Mielhorski, *Poezja dialogu. O twórczości Kazimierza Hoffmana. Rozprawa doktorska*, Bydgoszcz 1998, s. 10.

⁴ A. Sandauer, recenzja tomiku *Wiersze wybrane*, „Literatura” 1979, nr 19, s. 3.; tenże, *Zebrane pisma krytyczne. Studia o literaturze współczesnej*, Warszawa 1981, s. 497–504.

⁵ K. Hoffman, *Trzy piętra domu* 1960, *Drzewo obiecane* 1971, *Trwająca chwila* 1991, *Przenikanie (1952–1994)* 1996, *A-dur* 2007.

ukazywania się kolejnych publikacji. Prawidłowy rok znany dzięki materiałom źródłowym, dziś przechowywanym w Kujawsko-Pomorskim Centrum Kultury, tj. legitymacji związkowej, własnoręcznie spisaneemu życiorysowi, a nade wszystko testamentowi⁶. Jego matką była Maria z d. Buczkowska, zaś ojcem Leon Hoffman – pilot i oficer wojska polskiego, który w 1929 r. przeszedł w stan spoczynku. We wczesnym dzieciństwie Kazimierza rodzina Hoffmanów często się przeprowadzała, aż wreszcie zamieszkali w Bydgoszczy. W czasie okupacji ojciec był więziony w obozie koncentracyjnym w Stutthofie, matka pracowała w fabryce obuwia. Kazimierz zaś zatrudnił się w charakterze posłańca w firmie DAG Fabrik Bromberg, produkującej materiały wybuchowe. Po wyzwoleniu miasta rozpoczął naukę w Liceum Ogólnokształcącym nr 1 w Bydgoszczy, mieszczącym się przy placu Wolności. Po zdaniu matury w 1948 r. został studentem socjologii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu w Poznaniu. Tam zetknął się z profesorem Kazimierzem Ajdukiewiczem, wybitnym filozofem i logikiem, którego wykłady zrobiły na młodym poecie duże wrażenie. W 1952 r., już jako magister filozofii w zakresie socjologii, powrócił do Bydgoszczy⁷.

W latach 1953–1981 Kazimierz Hoffman pracował w Oddziale Pomorskim Polskiej Agencji Prasowej w Bydgoszczy. Z miejscem tym związany był przez 28 lat. Najpierw piastował stanowisko redaktora, następnie został kierownikiem oddziału, a po reorganizacji oddziałów terenowych pracował jako korespondent krajowy PAP w Bydgoszczy. W październiku 1980 r. zapisał się do koła NSZZ „Solidarność” przy centrali PAP w Warszawie. W 1981 r., z przyczyn politycznych, złożył rezygnację. Powodem była odmowa opublikowania jego relacji z bydgoskich wydarzeń marcowych, którą zastąpiono tekstem ocenionym przez władzę komunistyczną⁸. W latach 1981–1988 był zatrudniony w tygodniku „Fakty”, gdzie pełnił funkcję sekretarza redakcji. Prowadził wówczas cykl „Przy obrazie”, w którym publikował szkice o malarstwie, kolejnej – poza poezją – swojej pasji. W 1988 r. przeszedł na emeryturę. Pracował jeszcze w Biurze Wystaw Artystycznych, piastując stanowisko specjalisty do spraw oświatowych⁹. Był też członkiem Bydgosko-Toruńskiego Oddziału SPP, w którym od 1989 r. do śmierci w 2009 r., pełnił funkcję prezesa. Zmarł 3 marca w bydgoskim hospicjum, w wieku 82 lat¹⁰.

⁶ ArKPCCK, bez sygnatury, Legitymacja członka Związku Zawodowego Pracowników Książki, Prasy i Radia wydana 10.03.1974; tamże, bez sygnatury, Życiorys sporządzony własnoręcznie w Bydgoszczy dnia 10 kwietnia 1981 r.; tamże, bez sygnatury, Kopia testamentu Kazimierza Hoffmana.

⁷ L. Bartelski, *Polscy pisarze współcześni. 1939–1991. Leksykon*, Warszawa 1995, s. 135; *Pisarze ziemi bydgoskiej. Informator*, oprac. M. Kowalewska, Gdynia 1968, s. 62, s. 62–67.

⁸ J. Długosz, *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz 1988, s. 49.

⁹ S. Pastuszewski, *Krótką historia literatury bydgoskiej*, Bydgoszcz 2020, s. 366.

¹⁰ Zob. więcej: ks. F. Kamecki *Pogrzebowe refleksje o Kazimierzu Hoffmanie*, [w:] *Niewysy-*

Twórczość Kazimierza Hoffmana z biegiem lat była coraz bardziej doceniana. Do jego rąk trafiły następujące nagrody i odznaczenia: nagroda bydgoskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej za twórczość literacką (1972¹¹), nagroda tygodnika „Fakty” (1979)¹², nagroda Funduszu Literatury (1986), nagroda „Bydgoskiego Informatora Kulturalnego” (1987)¹³, Nagroda Artystyczna Prezydenta Bydgoszczy (1996), Medal Archikonfraterni Literackiej „Za twórczy wkład w kulturę chrześcijańską” (2004), nagroda Polskiego PEN Clubu za całokształt twórczości (2005)¹⁴, Honorowy Laur Andrzeja Szwalbego¹⁵ i wreszcie Odznaka Złoty Krzyż Zasługi. Doceniano nie tylko jego twórczość poetycką, ale też i pracę redaktorską, w tym „bardzo wysoki poziom licznych materiałów własnych, jak również wzorowe kierowanie powierzoną mu placówką”¹⁶.

Kazimierz Hoffman opublikował ponad 700 wierszy, zarówno na łamach czasopism, jak i w pozycjach książkowych. Wydał dziewiętnaście tomików poetyckich oraz dwa zbiory szkiców poświęcone malarstwu. Niektóre wiersze oddawał do druku wielokrotnie, poddając je drobnej modyfikacji, a czasami także pod zmienionym tytułem. W dążeniu do doskonałości, nieustannie poprawiał swoje teksty. Zmiany zazwyczaj polegają na zastąpieniu niektórych wyrazów bądź zastosowaniu innych znaków interpunkcyjnych, które lepiej oddawały sens treści.

Debiut poetycki Kazimierza Hoffmana miał miejsce 8 grudnia 1950 r. Na antenie rozgłośni Polskiego Radia w Bydgoszczy wyemitowano 20-minutową audycję pt. *Poetyckie spotkanie z Kazimierzem Hoffmanem*. Rozmowę poprowadził Zbigniew Herbert, który w następujący sposób zapowiedział swojego gościa: „Czułość wobec życia idzie u Hoffmana w parze z czułością wobec siebie samego i własnej poezji. Poeta o nieprzeciętnej kulturze literackiej i skłonności do wyrafinowania, odczuwa mocno nakaz czasów – nakaz prostoty”¹⁷. Po raz pierwszy wiersz Hoffmana ukazał się drukiem w 1951 r. w „Nowym Torze”, dodatku literackim do „Gazety Pomorskiej”. Tekst nosił tytuł *Kartka z kalendarza*¹⁸.

chające nigdy źródło, dz. cyt., s. 68–71.

¹¹ *Nagroda bydgoskiej WRN*, „Pomorze” 1972, nr 8, s. 6.

¹² Nagrody kulturalne „Faktów”, „Fakty” 1979, nr 29 (692), r. XX, z dn. 21 VII 1979 r., s. 1.

¹³ Laureaci BIK-u za rok 1987, „Bydgoski Informator Kulturalny” 1988, nr 2 (162), s. 3.

¹⁴ R. Adamczak, *Sukces poety*, „Gazeta Wyborcza”, dod. „Gazeta Wyborcza Bydgoszcz”, 21.02.2005, s. 1, 6; I. Słojewska, *Kazimierz Hoffman. Laureat Nagrody Polskiego PEN-Clubu*, „Promocje Kujawsko-Pomorskie” 2005, nr 1–3 (147), s. 10–11.

¹⁵ Laur Szwalbego dla Hoffmana, „Gazeta Wyborcza”, dod. „Gazeta Wyborcza Bydgoszcz”, 15.04.2005, s. 2.

¹⁶ ArKPCK, bez sygnatury, Protokół Jury Nagrody PAP – 1973 III Stopnia, Warszawa, 26 VII 1974 r.

¹⁷ R. Mielhorski, dz. cyt., s. 14.

¹⁸ K. Hoffman, *Kartka z kalendarza*, „Nowy Tor” 1951, nr 1.

Potem pojawiały się kolejne utwory, najczęściej na łamach takich czasopism i gazet, jak: „Twórczość”, „Fakty”, „Życie Literackie”, „Pomorze”, „Tygodnik Kulturalny”, „Literatura”, „Kwartalnik Artystyczny”, „Topos” i „Akant”¹⁹.

Pierwszy tomik pt. *Trzy piętra domu* ukazał się w 1960 r. nakładem Wydawnictwa Morskiego w Gdyni, w ramach serii Mała Biblioteka „Pomorza” i dzięki dotacji Prezydium WRN w Bydgoszczy²⁰. Identyczne okoliczności złożyły się na opublikowanie cztery lata później kolejnego zbioru poezji pt. *Zielony jesteś*²¹. Następnie Hoffman podjął współpracę z Wydawnictwem Literackim w Krakowie, które wydało tomiki: *Rousseau*²² i *Drzewo obiecań*²³, a także z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, dzięki czemu w 1977 r. ukazała się *Litera*²⁴. Ugruntowaną pozycję w świecie literackim zapewniły poecie wydane w 1978 r. w Gdańsku *Wiersze wybrane*, gromadzące liryki z tomów od drugiego do piątego. Publikacji ponownie podjęło się Wydawnictwo Morskie. Nakład był znacznie wyższy od poprzednich tomików, gdyż liczył 2 tys. egzemplarzy²⁵. W 1982 r., także w Gdańsku, ukazał się tomik pt. *Powrót*²⁶.

Od 1982 r. twórczość Hoffmana prezentowana jest niemal wyłącznie przez wydawnictwa i placówki bydgoskie. Ważną rolę w docenieniu poety odegrał tomik *Dwanaście zapisów* z 1986 r., uhonorowany Nagrodą Funduszu Literackiego. Zbiór ukazał się nakładem Wydawnictwa Pomorze w Bydgoszczy w liczbie aż 5000+200 egzemplarzy²⁷. Prym w upowszechnianiu utworów poety wiodło

Okładka pierwszego tomiku wierszy
Trzy piętra domu, projekt wykonał
Zygfryd Gardzielewski

Archiwum Kujawsko-Pomorskiego
Centrum Kultury w Bydgoszczy

¹⁹ *Słownik pisarzy regionu bydgoskiego: bio-bibliografia*, oprac. J. Pszenna, A. Walukiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 44–47.

²⁰ K. Hoffman, *Trzy piętra domu*, Gdynia 1960.

²¹ Tenże, *Zielony jesteś*, Gdynia 1964.

²² Tenże, *Rousseau*, Kraków 1967.

²³ Tenże, *Drzewo obiecań*, Kraków 1971.

²⁴ Tenże, *Litera*, Wrocław 1977.

²⁵ Tenże, *Wiersze wybrane*, Gdańsk 1978.

²⁶ Tenże, *Powrót*, Gdańsk 1982.

²⁷ Tenże, *Dwanaście zapisów*, Bydgoszcz 1986.

Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, stowarzyszenie działające w Bydgoszczy w latach 1961–2008. Jego celem była promocja kultury regionu, w tym historii, folkloru i sztuki ludowej. W latach 80. skupiło się przede wszystkim na propagowaniu literatury pięknej, dzięki czemu wielu młodych i debiutujących pisarzy miało szansę zaprezentować swoją twórczość²⁸. Z tej szansy skorzystał też Hoffman, publikując nakładem KPTK następujące tomiki wierszy: *Kamień Moore'a* (Bydgoszcz 1982) i *Koda* (Bydgoszcz 1987), wydane w ilości 300 numerowanych egzemplarzy i sygnowane podpisem autora. W kolejnym dziesięcioleciu, odpowiednio w latach 1996 i 1999, wydał *Przenikanie*, zawierające wiersze wybrane z lat 1952–1994²⁹ oraz *Stary człowiek przed poematem*³⁰ w ramach Biblioteki Oddziału Bydgosko-Toruńskiego Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. W 1991 r. Ośrodek Kultury Regionalnej opublikował tomik *Trwająca chwila*, do którego ilustracje przygotował bydgoski malarz i poeta – Kazimierz Jułga³¹. Ostatnim zbiorem wierszy wydanym przez KPTK był *Kos i inne wiersze*, który ukazał się w 2003 r. Okładkę książki zdobiło zdjęcie wykonane przez znanego bydgoskiego fotografa/artystę – Jerzego Riegla³².

Kazimierz Hoffman, poza tomikami poezji, opublikował również dwa zbiory szkiców i esejów kulturalnych. Pozycje te wydane zostały przez Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne. Sztuka, a w szczególności malarstwo, było pasją poety, który posiadał w tym zakresie dużą wiedzę. W 1989 r. opublikował szkice *Wybór i język*. Autor napisał we wstępie, że „powodem tych tekstów jest wdzięczność. Powstała z fascynacji pewnymi obrazami i z korzyści, jakie z nich czerpie moja wyobraźnia człowieka piszącego wiersze. Mowa tu o twórczości malarzy związanych z ziemią bydgoską”. Wśród tych ostatnich znaleźli się m.in. Jerzy Gnatowski, Kazimierz Jułga, Tadeusz Małachowski, Teofil Ocieпка, Lech Wolski i Joanna Witt-Jonscher. Zdjęcia prac malarskich wykonał wspomniany już Jerzy Riegel³³. W 1998 r., dzięki pomocy Wydziału Kultury i Sportu Urzędu Miejskiego w Bydgoszczy, ukazał się zbiór *Przy obrazie*. Szkice te są próbą odczytania „po swojemu”, z różnych powodów bliskich Hoffmanowi, malowideł i rysunków. Autor przybliżył nie tylko dzieła, ale też twórców, w tym np. Kazimierza Jułgę, Piotra Kiepuszewskiego, Edwarda Kwiatkowskiego, Jadwigę Kotlarczyk, Tadeusza Małachowskiego i Zbigniewa Papkę³⁴.

²⁸ J. Jakubowski, *Bydgoskie wydawnictwa*, „Kalendarz Bydgoski” 2003, R. 36, s. 114–120, s. 117; Z. Wachowiak, *Mecenas artystów i pisarzy*, „Kalendarz Bydgoski” 2005, R. 38, s. 122–124.

²⁹ K. Hoffman, *Przenikanie (1952–1994)*, Bydgoszcz 1996.

³⁰ Tenże, *Stary człowiek przed poematem*, Bydgoszcz 1999.

³¹ Tenże, *Trwająca chwila*, Bydgoszcz 1991.

³² Tenże, *Kos i inne wiersze*, Bydgoszcz 2003.

³³ Tenże, *Wybór i język*, Bydgoszcz 1989.

³⁴ Tenże, *Przy obrazie*, Bydgoszcz 1998.

Trzy zbiory wierszy wydało Towarzystwo Przyjaciół Sopotu, w ramach Biblioteki „Toposu”, dwumiesięcznika literackiego. Chodzi o *Dziesięć prób tematu: poeta, wiersz* z 2001 r. jako dwunasta pozycja książkowa „Toposu”³⁵, *Drogą* z 2004 r. jako tom 20. „Toposu”, poświęcony pamięci Kazimierza Jułgi³⁶ oraz *A-dur* z 2007 r. („Topos”, t. 32)³⁷.

Hoffman, w ostatnich lata życia zbliżył się do Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury, co miało związek z redagowanym przez placówkę „Kwartalnikiem Artystycznym”. W liście z 25 kwietnia 2004 r. skierowanym do Janusza Drzewuckiego snuł plany związane z wydaniem, dzięki pomocy KPCK, nowego zbioru wierszy: „Marzy mi się tom kanoniczny w 2006 roku. Mam już dla niego (nawet) tytuł: *tak*. Z małej litery i z kropką na końcu. Tak – dla bytu w całej jego złożoności. Również w cierpieniu. Cierpienie i istota doświadczenia. Podłoże świadomości. Scheler ma rację. Niezmiennie. Tak”³⁸. Ostatecznie zbiór ukazał się w 2008 r., nadano mu tytuł *Znaki*. Autor zadedykował tomik swojemu wieloletniemu przyjacielowi – Ryszardowi Kapuścińskiemu³⁹.

Od 2020 r., dzięki uprzejmości córki poety Małgorzaty Słotwińskiej, KPCK posiada pełnię praw do twórczości Kazimierza Hoffmana, co pozwala placówce na swobodne udostępnianie jego dzieł. W 2021 r. wydano wybór wierszy pt. *gaśniemy w magii* (pisane małą literą), który składa się z utworów pochodzących ze wszystkich poprzednich wydań. Zachowano w nich oryginalną pisownię i interpunkcję, a także przypisy przygotowane przez autora. Poszczególne wiersze umieszczono w porządku chronologicznym. Wyjątkiem jest utwór wstępny pt. *Nad Safoną*, który poeta darzył szczególnym sentymentem. Wybrane wiersze są różnorodne pod względem tematycznym, wersyfikacyjnym, leksykalnym i składniowym. Redakcji zależało jednak na przedstawieniu za ich pomocą światopoglądu poety. Tytuł *gaśniemy w magii* pochodzi z wiersza *** (*i coraz częściej...*), wydrukowanego w tomie *Litera*. Odzwierciedla on dwie płaszczyzny poezji: świadomość nieustannego odchodzenia – „gaśnięcia” oraz postrzeganie świata jako tajemnicy („magii”)⁴⁰.

Obraz twórczości Hoffmana dopełnia wydany w 2017 r. *Dziennik*, obejmujący lata 2000–2008. Część tekstu, z przerwami z lat 2000–2004, wcześniej publikowana była na łamach „Kwartalnika Artystycznego”, „Toposu” i „Filo-Sofiji”. Jest to dość obszerne wydawnictwo, liczące ponad 400 stron, które opracował

³⁵ Tenże, *Dziesięć prób tematu: poeta, wiersz*, Sopot 2001.

³⁶ Tenże, *Drogą*, Sopot 2004.

³⁷ Tenże, *A-dur*, Sopot 2007.

³⁸ ArKPCK, bez sygnatury, K. Hoffman do J. Drzewuckiego, Bydgoszcz, 22 IV 2004.

³⁹ K. Hoffman, *Znaki*, Bydgoszcz 2008.

⁴⁰ Tenże, *gaśniemy w magii*, Bydgoszcz 2021.

Grzegorz Kalinowski. Promocja książki odbyła się podczas obchodów urodzin autora w czerwcu 2018 r. Zapisy zawarte w *Dzienniku* są ułożone w porządku chronologicznym. Skupiają się na wielu wątkach: Poezji (zapis oryginalny wielką literą), wiary, filozofii, muzyki, malarstwa, polityki, bieżących wydarzeń, wspomnień z dzieciństwa, rzadko spraw prywatnych. Część zapisów tworzą wiersze w różnych wersjach, co odsłania kulisy warsztatu poetyckiego. Hoffman w otaczającym świecie widział destrukcję i rozpad, które łączył z zanikiem wiary. Ocalenie dostrzegał w naturze, malarstwie, muzyce, a przede wszystkim w poezji. Samego siebie, jako posiadającego moc pisania wierszy, uważał za obdarzonego łaską Boga⁴¹.

KPCK prowadzi wielopłaszczyznową działalność, której celem jest promocja postaci i twórczości Hoffmana. Przełomowym wydarzeniem była rewitalizacja siedziby placówki w 2015 r., kiedy to dobudowano do obiektu nową część – wielofunkcyjną salę, której nadano nazwę Salon Hoffman. W myśl organizatorów miejsce to ma służyć spotkaniom nie tylko z poezją czy szerzej z literaturą, ale z kulturą we wszystkich jej odmianach. Salon pełni więc wieloraką funkcję – jest salą wykładową, miejscem kameralnych koncertów, galerią, sceną teatralną i pracownią plastyczną. Tu cyklicznie bądź jednorazowo organizowane są wydarzenia z zakresu kultury i nauki, jak np. comiesięczne „Spotkania z Historią u Hoffmana”, czyli otwarte wykłady poświęcone dziejom Bydgoszczy, wygłaszane przez zaproszonych naukowców. Na szczególną uwagę zasługują imprezy literackie. Tylko w marcu 2022 r. zorganizowano dwie uroczystości, tj. galę z okazji Światowego Dnia Poezji, na której wręczono medale i odznaczenia bydgoskim poetom oraz promotorom literatury (Krzyże Zasługi, Medale „Zasłużony Kulturze Gloria Artis” i Odznaki „Zasłużony dla Kultury Polskiej”)⁴²; a także eliminacje rejonowe do 67. Ogólnopolskiego Konkursu Recytatorskiego, w czterech kategoriach: turniej recytatorski, poezji śpiewanej, teatru jednego aktora i „Wywiedzione ze słowa”⁴³.

KPCK stara się zachować w pamięci bydgoszczan dziedzictwo Hoffmana. Corocznie w rocznicę urodzin, czyli około 5 czerwca, organizowane są różnego typu imprezy, mające na celu propagowanie twórczości poety. Zazwyczaj towarzyszy im wydawanie materiałów promocyjnych. W 2017 r. obchody trwały dwa dni. Piątego czerwca odbyła się kawiarnia artystyczna, podczas której aktorki Anna Chudek i Mieczysław Franaszek recytowali wiersze Hoffmana. Spotkanie

⁴¹ K. Hoffman, *Dziennik* (2000–2008), Bydgoszcz 2017.

⁴² <https://kpck.pl/spotkanie-okazji-swiatowego-poezji-fotogaleria/> [dostęp: 14.06.2022].

⁴³ <https://kpck.pl/67-ogolnopolski-konkurs-recytatorski-wyniki-i-fotogaleria/> [dostęp: 14.06.2022].

poprowadził prof. Marek Kazimierz Siwiec. Wzbogacono je o ekspozycję dokumentów oraz wydawnictw, przygotowaną przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną w Bydgoszczy⁴⁴. Drugi dzień obchodów – czyli 6 czerwca – zorganizowano warsztat literacki „Między słowami”, przeznaczony dla młodzieży ponadgimnazjalnej. Podczas imprezy przeprowadzono analizę wybranych wierszy oraz podjęto próbę ich interpretacji⁴⁵.

Od 2017 r. w Salonie Hoffman odbywała się finał Festiwalu Pięknego Czytania. Pod nazwą tego wydarzenia kryje się konkurs zainicjowany w 2010 r. i adresowany do uczniów starszych klas szkół podstawowych. Weześniejsze finały organizowano w różnych placówkach: Kawiarni Artystycznej „Węgliszek” (I edycja, 2010 r.); Cafe Pianola (II–III edycje, lata 2011–2012), Kujawsko-Pomorskim Centrum Edukacji Nauczycieli w Bydgoszczy (IV edycja, 2013 r.); sali Sesyjnej im. Jana Maciaszka Urzędu Miasta Bydgoszczy (V i VI edycje, lata 2014–2015). Pomysłodawczynią konkursu jest Jolanta Niwińska, nauczycielka i bibliotekarka, koordynatorka ruchu bookcrossingowego w Polsce, inicjatorka i współorganizatorka corocznego Święta Wolnych Książek. Festiwal ma na celu popularyzację czytelnictwa, zwłaszcza literatury polskiej, a także propagowanie idei pięknego czytania. Finalistom przysługuje tytuł mistrza i wicemistrza pięknego czytania grodu nad Brdą – uhonorowany statuetką Bydgoskiej Łuczniczki⁴⁶.

4 czerwca 2019 r. w rocznicę urodzin Hoffmana zorganizowano spotkanie poświęcone jego pamięci. Wydarzenie odbyło się w ramach cyklu „Portrety”, poświęconego znaczącym postaciom regionu ze świata kultury, nauki, sportu i życia społecznego. Podczas wieczoru zaprezentowano 30-minutowy film o poecie autorstwa Urszuli Guźleckiej, wyprodukowany przez TVP3 Bydgoszcz, a także przeprowadzono rozmowy z zaproszonymi gośćmi: Grzegorzem Kalinowskim, Markiem Siwcem i Wojciechem Banachem. Zapowiedziano również zorganizowanie ogólnopolskiego Konkursu Poetyckiego im. Kazimierza Hoffmana o statuetkę KOS-a⁴⁷.

Ogólnopolska Nagroda Poetycka im. Kazimierza Hoffmana KOS została ustanowiona w 2019 r. Konkurs ma na celu wyłonienie najlepszego tomiku wierszy za poprzedni rok. Jest objęty honorowym patronatem Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Składa się z trzech etapów: wyboru książek wchodzących do konkursu, wskazania pięciu nominowanych i wreszcie wyłonienia laureata podczas uroczystej gali. Nagrodą jest statuetka przedstawiająca kosa oraz kwota

⁴⁴ <https://kpck.pl/urodziny-hoffmana-kawiarnia-artystyczna-2/> [dostęp: 14.06.2022].

⁴⁵ <https://kpck.pl/kazimierz-hoffman-warsztat-literacki/> [dostęp: 14.06.2022].

⁴⁶ <https://hoffman.kpck.pl/piekne-czytanie/> [dostęp: 14.06.2022].

⁴⁷ <https://kpck.pl/z-cyklu-portrety-kazimierz-hoffman-fotorelacja/> [dostęp: 14.06.2022].

Statuetka KOS, projekt i wykonanie Adriana Witucka

Archiwum Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury w Bydgoszczy

pieniężna. Pierwsza edycja odbyła się w 2020 r., a oceniane były publikacje za rok 2019. Wpłynęło wówczas 171 propozycji. Wśród nich nominację zdobyły: *Znikopis* Urszuli Koziół, *Pali się moja panienko* Jerzego Kronholda, *Tiergarten* Anny Matysiak, *Głupie lzy* Jarosława Mikołajewskiego i *Siostra* Piotra Mitznera. Jury, w składzie Iwona Smolka, Wojciech Banach, Grzegorz Grzmot-Bilski, Grzegorz Kalinowski, Robert Mielhorski i Marek Siwec, zdecydowało o zwycięstwie Urszuli Koziół. Ze względu na sytuację epidemiologiczną w kraju uroczystość wręczenia nagrody została przesunięta z 5 czerwca na 18 września 2020 r. Galę, która odbyła się w Salonie Hoffman, poprowadził Dariusz Jakubowski, a muzycznie uświetnił ją Apolinary Polek & Dobry Diabeł⁴⁸.

Zmiana terminu wydarzenia nie oznacza jednak, że rocznica urodzin poety została przemilczana. 5 czerwca 2020 r. KPCK udostępniło zdarzenie teatralne „Wspomnienie o Kazimierzu Hoffmanie”, które oparte zostało na „Niewysychającym nigdy źródle...” pod redakcją Jarosława Jakubowskiego. W nagraniu wykorzystano teksty autorstwa m.in. Jarosława Jakubowskiego, Jerzego Lesława Ordana, Stefana Pastuszewskiego, Jacka Solińskiego, Grzegorza Kalinowskiego i Jolanty Baziak. Poza zdarzeniem teatralnym udostępniono też krótki wykład

⁴⁸ <https://hoffman.kpck.pl/kos/kos-edycja-1/> [dostęp: 14.06.2022].

Grzegorza Kalinowskiego, poświęcony sylwetce i twórczości Kazimierza Hoffmana⁴⁹.

Kolejna edycja KOS-a odbyła się już bez przeszkód. Spośród 185 tomów wierszy, wydanych w 2020 r., nominację do nagrody zdobyli: *Psińco* Jana Barona, *Niteczka* Macieja Bieszczada, *Długie spacery nad Olzą* Jerzego Kronholda, *Przygody chłopca* Piotra Mitznera i *Tysiąc saun* Katarzyny Michalczak. Należy zauważyć, że w gronie tym znalazło się aż dwóch nominowanych z poprzedniej edycji, tj. Jerzy Kronhold i Piotr Mitzner. 5 czerwca 2021 r. odbyła się uroczysta gala wręczenia nagrody. Uroczystość ponownie poprowadził Dariusz Jakubowski, a muzycznie uświetnił ją zespół Czerwony Tulipan. Jury, obradujące tym razem w pięcioosobowym i w nieco zmienionym składzie, gdyż Grzegorza Grzmot-Bilskiego i Marka Siwca zastąpiła Anna Janko, za najlepszą książkę poetycką uznało *Przygody chłopca* Piotra Mitznera. Obok nagrody KOS-a, przyznano również nagrodę Dyrektora KPCK za najlepszy wiersz, którą zdobył utwór *Wyjść po angielsku* autorstwa Jerzego Kronholda⁵⁰.

W 2022 r. wpłynęły już 222 tomy poetyckie wydane w roku 2021, a więc o ponad 50 zgłoszeń więcej niż w pierwszej edycji konkursu. Skład jury pozostał bez zmian. Nominację zdobyło pięć książek: *Złodziejska kieszeń* Marii Bigoszewskiej, *Wieści dobre i złe* Krzysztofa Lisowskiego, *Domysły na temat Ruxa* Bartłomieja Siwca, *Po nitce* Piotra Szewca i *Łowca Leszka* Szarugi. Decyzją jury nagrodę zdobyły *Wieści dobre i złe* Krzysztofa Lisowskiego. Gala odbyła się w sobotę 4 czerwca 2022 r. Uroczystość została wyemitowana online dnia następnego, czyli w rocznicę urodzin Kazimierza Hoffmana⁵¹. Po raz trzeci w rolę prowadzącego wcielił się Dariusz Jakubowski, a oprawę muzyczną zapewnił zespół Ciepłe Południe z gościnnym udziałem Urbana Kolbla⁵².

Podczas uroczystości KPCK zaprezentowało nową inicjatywę w postaci strony internetowej, poświęconej życiu i twórczości Kazimierza Hoffmana. Serwis w całości przygotowali pracownicy placówki: Jędrzej Kubiak, Barbara Laskowska, Adam Major, Joanna Matyasik, Marcin Wachniak i Dominika Wielogórska. Twórczość poety została częściowo zdigitalizowana w ramach projektu „Kultura w zasięgu 2.0”. Zamieszczony na stronie internetowej materiał merytoryczny podzielono na pięć grup: „Autor”, „Twórczość”, „Varia”, „Konkurs” i „Indeks”⁵³.

Pierwsza część, o nazwie „Autor” dzieli się na trzy kolejne, tj. „Biografię”, „Życiorys” przedstawiający najważniejsze wydarzenia z życia poety i „Pamiętki”.

⁴⁹ <https://kpck.pl/wspomnienie-o-kazimierz-hoffmanie/> [dostęp: 14.06.2022].

⁵⁰ <https://hoffman.kpck.pl/kos/kos-edycja-2/> [dostęp: 14.06.2022].

⁵¹ www.facebook.com/kpck.bydgoszcz; www.youtube.com/kpckbydgoszcz

⁵² <https://hoffman.kpck.pl/kos/kos-edycja-3/> [dostęp: 14.06.2022].

⁵³ <https://hoffman.kpck.pl/> [dostęp: 14.06.2022].

Wśród tych ostatnich znalazło się wiele ciekawych materiałów. Są to fotografie z różnych lat życia Hoffmana, od młodości po jedne z ostatnich zdjęć. Wszystkie ukazują postać zamysloną, najczęściej ze wzrokiem spuszczoneym w dół i z ręką opartą o podbródek. Najwięcej jest typowych dokumentów życia społecznego. Związane są one z docenieniem twórczości i pracy zawodowej poety. W skład tego zbioru wchodzi m.in. Dyplom Nagrody PAP – 1973 III Stopnia, Dyplom z okazji 25-lecia pracy w dziennikarstwie PRL (1978 r.), Zawiadomienie o uhonorowaniu Pamiątkowym Medalem w 85. Rocznicę Powrotu Miasta do Macierzy z 19 stycznia 2005 r., Zaproszenie na uroczystość wręczenia nagród PEN Clubu z 21 lutego 2005 r., Zawiadomienie o powołaniu w skład Kapituły Nagród i Stypendiów Artystycznych Prezydenta Miasta Bydgoszcz z 27 lutego 2007 r. Materiałów zwianych z prywatnym życiem poety zachowało się bardzo mało. Wśród nich jest obrazek z wizerunkiem świętej Teresy od Dzieciątka Jezus, jeden z niewielu dowodów świadczących o głębokiej religijności właściciela.

Ciekawy zbiór tworzy korespondencja, odsłaniająca nie tylko przyjazne relacje łączące nadawcę z adresatem, ale także wzajemną wymianę myśli poetyckiej. Taki wydźwięk ma list Piotra Matywieckiego, w którym autor opisał swoje wrażenia powstałe pod wpływem przeczytanych wierszy na łamach „Twórczości”⁵⁴. Warty odnotowania jest list Zbigniewa Herberta skierowany do Kazimierza Hoffmana. Treść dotyczy debiutanckiego tomiku wierszy adresata – *Trzy piętra domu*, o którym Herbert wyraził się z uznaniem⁵⁵. Część korespondencji ujawnia kulisy pracy twórczej poety, który przykładął ogromną uwagę do zapisu utworu. Dążąc do perfekcji, czasami całkowicie zmieniał jego sens, innym razem wprowadzał drobne poprawki. Tu warto wymienić list Kazimierza Hoffmana, skierowany prawdopodobnie do Ziemowita Fedeckiego. Treść koncentruje się wokół wiersza *Stary człowiek przed Poematem*, który Hoffman przesłał do redakcji „Twórczości”. W tym wypadku prosił o zastosowanie (co podkreślił słowem „koniecznie”) trzech spacji w myślach w końcowej części utworu⁵⁶. Podobnie jest w przypadku listu do Janusza Drzewuckiego, w którym autor prosił o zamianę słowa „potwierdza” na „nasuwa” w utworze *Wiersz*, przeznaczonym do druku w „Twórczości”. Co ciekawe w tomie *A-dur*, wydanym w 2007 r., umieszczono poprzednią wersję tekstu „nam się potwierdzi: brak”⁵⁷.

⁵⁴ ArKPCCK, bez sygnatury, P. Matywiecki do K. Hoffmana, Warszawa, 20 VIII 2001; Dotyczy wierszy publikowanych na łamach „Twórczości” nr 8 (669)/2001: *Dyptyk, Mallory na Eve-reście, Dowód*.

⁵⁵ ArKPCCK, bez sygnatury, Z. Herbert do K. Hoffmana, Warszawa, 21 XI 1961.

⁵⁶ Tamże, K. Hoffman do Ziemowita [Fedeckiego?], B[ydgoszcz], [?] XII 1998.

⁵⁷ Tamże, K. Hoffman do J. Drzewuckiego, Bydgoszcz, 22 IV 2004.

W zbiorze „Pamiętki” na szczególną uwagę zasługują prace wykonane przez Marka Ronę (1960–2012), bydgoskiego artystę, twórcę portretów, pejzaży, karykatur, medali i pamiątkowych tablic. Chodzi o karykaturę Kazimierza Hoffmana z 2003 r., ukazującą w ironiczny sposób lewy profil poety. Równie ciekawa jest maska, wykonana z masy papierowej i sztucznego włosa, pokryta farbą akrylową. Rekwizyt przygotowany został na potrzeby „Szopki Bydgoskiej”, realizowanej w 2006 r. przez Miejski Ośrodek Kultury w Bydgoszczy w Kawiarni Artystycznej „Węgliszek”. Autorem i reżyserem spektaklu, ukazującego w krzywym zwierciadle ważniejsze osobistości ze świata polityki, kultury, sportu i przedsiębiorczości, był Zdzisław Pruss. Jednym z bohaterów spektaklu był Kazimierz Hoffman, w którego postać wcielił się aktor – Wiesław Kowalski⁵⁸.

Kolejna grupa materiałów udostępnionych na serwisie, o nazwie „Twórczość”, dzieli się na dwie części. Pierwszą jest „Poezja i proza”, gdzie umieszczone zostały pliki PDF wszystkich publikacji książkowych oraz utwory drukowane na

M. Rona.
Karykatura Kazimierza Hoffmana

Archiwum Kujawsko-Pomorskiego Centrum
Kultury w Bydgoszczy

łamach różnych czasopism, nieujęte w żadnym tomiku (jako folder „Wiersze rozproszone 1951–1958”)⁵⁹. Część druga poświęcona została opisanemu wyżej „Dziennikowi”⁶⁰.

Trzecia zakładka, zdaniem autorki, zawiera najciekawsze materiały. O jej różnorodności świadczy nazwa „Varia”. Znajdziemy tu „Wspomnienia, szkice, glosy”, gdzie zarówno Hoffman, jak i jego twórczość zostały opisane przez subiektywne spojrzenie przyjaciół i znajomych. Spośród tego grona warto wymienić znanych i cenionych artystów bądź badaczy i krytyków literatury, jak choćby Robert Mielhorski, Piotr Matywiecki, Krzysztof Gruse, Janusz Drzewucki, Jolanta Baziak, Jacek Soliński, Stefan Pastuszewski, Zdzisław Pruss i Jerzy

⁵⁸ <https://hoffman.kpck.pl/pamiatki/> [dostęp: 14.06.2022].

⁵⁹ <https://hoffman.kpck.pl/poezja-proza/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁰ <https://hoffman.kpck.pl/dziennik/> [dostęp: 14.06.2022].

Lesław Ordan⁶¹. Obraz ten dopełniają kolejne części „Varii”, tj. „Recenzje”, gdzie prezentowane są wybrane omówienia tomików Hoffmana, opublikowane na łamach czasopism artystyczno-literackich⁶²; „Rozmowy”, a więc wywiady z udziałem poety, publikowane w gazetach i czasopismach⁶³ oraz „Audio/wideo”, gdzie umieszczono opisane wyżej Zdarzenie teatralne „Wspomnienie o Kazimierzu Hoffmanie” oraz wykład Grzegorza Kalinowskiego z 2020 r.⁶⁴

Czwarta grupa, o nazwie „Konkurs” wymienia i dokładnie opisuje festiwal imienia Kazimierza Hoffmana. Na chwilę obecną podaje się, omówione już wyżej, Nagrodę Poetycką KOS oraz Festiwal Pięknego Czytania. Ostatnia grupa zawiera „Indeksy”. Wśród nich pojawia się „Indeks utworów”, czyli alfabetyczny wykaz ponad 800 pozycji, z możliwością wyświetlenia oryginalnego zapisu (skanu PDF)⁶⁵; „Indeks nazwisk”, a więc biogramy osób, które zaangażowały się w tworzenie serwisu, tj. poetów, recenzentów i znajomych Hoffmana⁶⁶; „Publikacje”, jako chronologiczny spis wierszy, szkiców i wywiadów zamieszczonych w czasopismach⁶⁷; i „O Hoffmanie”, czyli lista recenzji, artykułów i innych tekstów poświęconych postaci i twórczości poety⁶⁸.

Od śmierci Kazimierza Hoffmana minęło niewiele ponad dziesięć lat. W tym krótkim czasie wydano dwie publikacje z tekstami poety (zbiór wierszy *gaśniemy w magii* oraz *Dziennik*), zainicjowano dwa konkursy jego imieniem, uruchomiono serwis internetowy poświęcony jego życiu i twórczości, otwarto salę wystawowo-wykładową o nazwie Salon Hoffman, gdzie zorganizowano wiele wydarzeń kulturalnych. Większości tych działań odbywa się z inicjatywy i pod patronatem Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury. Placówka zajmuje się promocją kultury w szerokim rozumieniu, ale w sposób szczególny pielęgnuje pamięć o życiu i twórczości poety, jest organizatorem Ogólnopolskiego Konkursu Poetyckiego im. Kazimierza Hoffmana KOS, właścicielem serwisu internetowego oraz pamiątek piśmienniczych, w tym rękopisów utworów, korespondencji i dokumentów prywatnych. Dzięki staraniom pracowników, instytucja posiada prawa autorskie do wszystkich dzieł Kazimierza Hoffmana, co znacząco ułatwia działania promocyjne. Przewiduje się dalszą aktywność, w postaci kontynuacji prowadzonych już imprez jak i zainicjowanie nowych, prowadzących

⁶¹ <https://hoffman.kpck.pl/wspomnienia-szkice-glosy/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶² <https://hoffman.kpck.pl/recenzje/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶³ <https://hoffman.kpck.pl/rozmowy/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁴ <https://hoffman.kpck.pl/audio-wideo/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁵ <https://hoffman.kpck.pl/indeks-utworow/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁶ <https://hoffman.kpck.pl/indeks-nazwisk/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁷ <https://hoffman.kpck.pl/publikacje/> [dostęp: 14.06.2022].

⁶⁸ <https://hoffman.kpck.pl/o-hoffmanie/> [dostęp: 14.06.2022].

do upamiętniania tego bydgoskiego twórcy oraz rozwoju literatury, a w szczególności poezji. W planach pozostaje m.in. założenie towarzystwa budowy pomnika, którego celem ma być zbiórka funduszy na zbudowanie monumentu poety.

Bibliografia

- Archiwum Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury
Adamczak R., *Sukces poety*, „Gazeta Wyborcza”, dod. „Gazeta Wyborcza Bydgoszcz”, 21.02.2005.
Bartelski L., Polscy pisarze współcześni. 1939–1991. Leksykon, Warszawa 1995.
Długosz D., *Słownik dziennikarzy regionu pomorsko-kujawskiego*, Bydgoszcz 1988.
Drzewucki J., *Tak Kazimierza Hoffmana*, [w:] *Niewysychające nigdy źródło. Wspomnienia o Kazimierzu Hoffmannie*, wstęp i red. J. Jakubowski, Bydgoszcz 2010, s. 54–63.
Jakubowski J., *Bydgoskie wydawnictwa*, „Kalendarz Bydgoski” 2003, R. 36, s. 114–120.
Kamecki F., *Pogrzebowe refleksje o Kazimierzu Hoffmannie*, [w:] *Niewysychające nigdy źródło. Wspomnienia o Kazimierzu Hoffmannie*, wstęp i red. J. Jakubowski, Bydgoszcz 2010, s. 68–71.
Laur Szwalbedo dla Hoffmana, „Gazeta Wyborcza”, dod. „Gazeta Wyborcza Bydgoszcz”, 15.04.2005.
Laureaci BIK-u za rok 1987, „Bydgoski Informator Kulturalny” 1988, nr 2 (162).
Mielhorski R., *Poezja dialogu. O twórczości Kazimierza Hoffmana. Rozprawa doktorska*, Bydgoszcz 1998, ArKPCK.
Nagroda bydgoskiej WRN, „Pomorze” 1972, nr 8.
Nagrody kulturalne „Faktów”, „Fakty” 1979, nr 29 (692).
Pastuszewski S., Krótka historia literatury bydgoskiej, Bydgoszcz 2020.
Pisarze ziemi bydgoskiej. Informator, oprac. M. Kowalewska, Gdynia 1968.
Sandauer A., recenzja tomiku *Wiersze wybrane*, „Literatura” 1979, nr 19.
Sandauer A., *Zebrane pisma krytyczne. Studia o literaturze współczesnej*, Warszawa 1981.
Słojewska I., *Kazimierz Hoffman. Laureat Nagrody Polskiego PEN-Clubu*, „Promocje Kujawsko-Pomorskie” 2005, nr 1–3 (147).
Słownik pisarzy regionu bydgoskiego: bio-bibliografia, oprac. J. Pszenna, A. Walukiewicz, Bydgoszcz 2008.
Wachowiak Z., *Mecenas artystów i pisarzy*, „Kalendarz Bydgoski” 2005, R. 38, s. 122–124.
<https://hoffman.kpck.pl/audio-wideo/> [dostęp: 14.06.2022].
<https://kpck.pl/kazimierz-hoffman-warsztat-literacki/> [dostęp: 14.06.2022].
<https://www.facebook.com/kpck.bydgoszcz/> [dostęp: 14.06.2022].
<https://www.youtube.com/kpckbydgoszcz/> [dostęp: 14.06.2022].